

To byli nasi sąsiedzi. Dziedzictwo polskich Żydów w małych miasteczkach.

Konspekt lekcji HISTORII dla klas 8. szkół podstawowych oraz klas szkół średnich.

Przewidywany czas: 45 minut.

I. TREŚCI PROGRAMOWE:

1. Temat zajęć: To byli nasi sąsiedzi. Dziedzictwo polskich Żydów w małych miasteczkach.

2. Cele zajęć.

Cel strategiczny: Uwrażliwienie Uczniów na temat zagłady polskich Żydów i ich dziedzictwo pozostałe lokalnie, uświadomienie potrzeby zadbania o spuściznę żydowską w Polsce.

Cele szczegółowe. Uczeń/Uczennica:

- poznaje bliżej kulturę Żydów mieszkających w Polsce przed II wojną światową, szczególnie w środowiskach małomiasteczkowych,
- potrafi wymienić powody (motywy) dla których należy dbać o dziedzictwo polskich Żydów,
- potrafi wymienić lokalne miejsca pamięci i/lub obiekty z kulturą żydowską związane (jak np. cmentarz, synagoga, miejsce straceń w regionie),
- poznaje zjawisko podwójnej tożsamości polsko-żydowskiej przed II wojną światową,
- poznaje postać doktora medycyny Hirscha Beera i historię jego ucieczki z getta w Jędrzejowie (jako przykład pomocy udzielanej Żydom przez Polaków),
- wskazuje różnice między cmentarzem żydowskim a chrześcijańskim,
- rozpoznaje podstawową symbolikę obecną na żydowskich macewach.

II. FORMY I METODY NAUCZANIA:

1. Formy nauczania: praca w grupach, praca wspólna całej klasy.

2. Metody i techniki nauczania:

- metody podające – pogadanka, objaśnienie,
 - metody aktywizujące – praca w grupach, prezentacja wyników, dyskusja („burza mózgów”).
- A. Środki dydaktyczne: teksty źródłowe (pytania zamknięte i otwarte).

III. TOK LEKCJI

1. Sprawy organizacyjne i zagajenie – ok. 5 minut:

- powitanie, sprawdzenie listy obecności;
- krótkie nakreślenie tematu lekcji, przypomnienie wiedzy z lekcji historii poświęconych II wojnie światowej. Nauczyciel powinien wskazać ramy czasowe II wojny światowej, nakreślić ogólnie losy ludności żydowskiej w Polsce podczas okupacji hitlerowskiej – wskazać na represje wobec tej ludności, przypomnieć i wyjaśnić pojęcia „getto”, „Holokaust”;

Konspekt lekcji historii: „To byli nasi sąsiedzi.”

- podział uczniów na **cztery grupy**, rozdanie kart pracy z tekstami źródłowymi i pytaniami. Każdy uczeń powinien otrzymać własną, kompletną kartę pracy z wszystkimi czterema tekstami źródłowymi. Nauczyciel upewnia się, że uczniowie zrozumieli podział na cztery grupy, każdy wie, do jakiej grupy przynależy i z jakim tekstem źródłowym będzie pracować.

Cel, dla którego wszyscy otrzymują kartę pracy z czterema tekstami źródłowymi jest taki, aby każdy uczeń zabrał do domu komplet materiałów z zajęć i miał możliwość jego samodzielnej analizy w domu. Ponadto uczniowie mogą uzupełniać odpowiedzi podczas prezentacji wyników pracy pozostałych grup.

2. Praca w grupach – ok. 15 minut.

Uczniowie pracują w grupach nad zadanymi im tekstami źródłowymi. Czytają wskazane teksty, a następnie odpowiadają pisemnie na pytania postawione pod tekstem. Pytania mają charakter zamknięty i otwarty. Należy zachęcać uczniów do podejmowania dyskusji wewnątrz grup, wymiany opinii i opracowywania wspólnych odpowiedzi. Nauczyciel krąży po klasie, nadzoruje postępy pracy poszczególnych grup i udziela wyjaśnień w razie potrzeby.

3. Prezentacja wyników – ok. 5 minut dla każdej grupy (razem ok. 20 minut).

Po zakończeniu pracy w grupach każda z grup dzieli się wynikami swojej pracy z pozostałymi uczniami w klasie. Na tym etapie uczniowie przerywają pracę z tekstem, wszyscy są skupieni na osobie/osobach prezentujących wyniki pracy. Odczytywane są odpowiedzi na pytania do tekstu źródłowego, w razie potrzeby zapisywane na tablicy (przez wyznaczonego ucznia lub też nauczyciela). Pozostali uczniowie mogą uzupełniać odpowiedzi na swoich kartach pracy. W przypadku pytań otwartych może wywiązać się dyskusja. Ponieważ każdy uczeń zna tylko tekst, który opracowywał, przeczytanie pozostałych tekstów źródłowych należy zlecić jako pracę domową.

4. Dyskusja końcowa, podsumowanie, zakończenie lekcji – ok. 5 minut.

Jeżeli czas pozwoli nauczyciel zachęca do podjęcia ogólnej dyskusji na dwa tematy zapisane na tablicy – chodzi o odpowiedzi na pytania 3 i 5 do tekstu źródłowego nr 1 (pytania te brzmią: „wymień motywy, dla których należy porządkować żydowskie cmentarze i zachowywać pamięć o polskich Żydach?”, „Co można zrobić aby zachować zabytki/pamięć o Żydach z Twojej okolicy?”).

Pytania i odpowiedzi, które pojawiły się w trakcie pracy w grupie, powinny być wynotowane na tablicy podczas prezentacji wyników. Ponieważ chodzi o tekst grupy, która będzie wyniki prezentować jako pierwsza, treści te będą widoczne na tablicy podczas prezentacji wyników pozostałych grup. Uczniowie mają czas zastanowić się nad odpowiedziami i ewentualnie – pod koniec lekcji – dodać do listy własny pomysł. Na koniec nauczyciel zachęca do samodzielnej analizy wszystkich tekstów w domu.

Tekst źródłowy nr 1 – Fragment tekstu Kamila Kmaka (Stowarzyszenie „Saga Grybów”) pt. „Dlaczego sprzątam żydowski cmentarz?”

[...] w czasie II wojny światowej zginęło 90-95% członków społeczności żydowskich [w Polsce], naturalnych opiekunów miejsc pochówku i pamięci przodków. Na naszym terenie była to głównie niemiecka tzw. "Aktion Reinhardt" w 1942 r. [...]

Nasze babcie i dziadkowie, dla starszego pokolenia – matki i ojcowie, byli bliskimi znajomymi tych ludzi – z sąsiedztwa, z ulicy, z pracy, z jarmarku [...] miejscowi chrześcijanie i Żydzi odwiedzali się w domach, wzajemnie częstowali się potrawami w święta, pilnowali wzajemnie swoich dzieci, pomagali sobie w gospodarstwie, w ogrodzie, w pracach domowych. Nie tylko zgodnie i nie tylko niezgodnie, bo życie nie jest czarno-białe, lecz pełne odcieni szarości. Na pewno - jak i dziś w małym miasteczku - wszyscy znali się nawzajem [...].

Polacy wyznania mojżeszowego, Polacy-Żydzi, żydowscy Polacy, polscy Żydzi – wszystkie te określenia są używane i poprawne, i ilustrują to, co było [...] Żydzi z wyznania lub pochodzenia byli Polakami, obywatelami Polski, wychowanymi w odrodzonej po zaborach II Rzeczypospolitej w polskich szkołach [...].

Kultura Żydów polskich jest nieodzowną, nieusuwalną częścią polskiej kultury. Dziedzictwo Żydów polskich, w tym opuszczone cmentarze, jest dziedzictwem polskiej kultury. Stąd - każde działanie ratujące cmentarze żydowskie jest w istocie działaniem patriotycznym. Mógłbym napisać jeszcze, że jest to działaniem w duchu Ewangelii [...].Warto przytoczyć słowa „Apelu biskupów o upamiętnienie Żydów” wydanego przez polski rzymsko-katolicki episkopat w 2015 r. z okazji Dnia Judaizmu: [...] „Jest to obowiązek sumienia! Być może dawna synagoga, cmentarz żydowski czy mogiły ofiar Holokaustu nie poszły całkiem w niepamięć i da się coś zrobić na rzecz ich odnowy. [...] A może da się ustalić nazwiska naszych dawnych żydowskich współobywateli? A jeśli materialnych śladów już nie ma, to znakiem pamięci niechaj będzie tablica czy pomnik [...]”.

Dla osób wierzących zetknięcie z kulturą żydowską, chociażby poprzez widoczne na nagrobkach żydowskich (macewach), litery hebrajskiego alfabetu, mogłoby być spotkaniem z korzeniami ich chrześcijańskiej wiary.

Jednak może jeszcze czytelniejszy powinien być wymiar humanistyczny. Dla każdego człowieka, zarówno wierzącego, jak i niewierzącego, opieka nad opuszczonym dziedzictwem i nad grobami, niezależnie od religii, przynależności etnicznej, kulturowej, narodowej zmarłych, wydaje się etycznie działaniem tworzącym dobro. Jedną osobą nazwie to potrzebą sumienia, inną moralnym imperatywem.

Sami chcielibyśmy, jako Polacy, chrześcijanie, aby katolickie cmentarze na wschodzie były otoczone opieką i zadbane. By na terenie Ukrainy, Białorusi, Rosji opuszczone polskie cmentarze miały godną opiekę. [...]

Na pewno, po części, motywacją była dla nas od pierwszej naszej akcji w Grybowie w 2013 r. – i jest nadal – ciekawość. Z wypiekami na twarzy odślanialiśmy spośród kilkumetrowych samosiejek kolejne zatonięte w gęszczu nagrobki, by poznać imiona i nazwiska, a może też, w połączeniu ze zbieranymi wspomnieniami staruszków i dokumentami archiwalnymi, fragmenty losów tych zapomnianych ludzi. [...]

Jeszcze jedną, bardzo silną, motywacją - jest znajomość z potomkami pochowanych na grybowskiem cmentarzu żydowskim [...] Potomkowie Ci, bardzo nieliczni w stosunku do

Tekst źródłowy nr 2 – Fragment wstępu do książki pt. „Imiona przez Żydów Polskich używane”, wyd. Austeria, Kraków 2012

Zwą go Jasiek. Jakie ma imię żydowskie – nie wie, nie był jeszcze ani razu wołany do Tory”. Jasiek [...] skończy niebawem trzynaście lat i, poprzez ceremonię bar micwy¹ włączony do społeczności dorosłych, będzie mógł w szabat² odczytywać z bimy³ fragment Tory⁴, wezwany nie imieniem Jaśka, jakiego używa się wobec niego na pastwisku i w domu, lecz „żydowskim imieniem”, świętym imieniem, „imieniem w Izraelu” nadanym mu przy obrzezaniu⁵, w ósmym dniu życia i włączającym go w ciąg wiernych Bogu pokoleń, jako A syna B [np. Mordechaj syn Judy]. Niestety, Jasiek jest prostaczkiem, jego ojciec Icchak pachciarz⁶ zwątpił już, że syn będzie umiał odmówić po nim kadysz⁷ – lecz może nie to jest najgorsze. Wobec wyraźnych oznak upośledzenia nikt pewnie, po pierwszej nieudanej próbie, nie zaprosi Jaśka do czytania Tory, z tego samego powodu prawdopodobnie uniknie kontraktu małżeńskiego, a tym samym kolejnej okazji poznania zatajonego przed nim [prawdziwego żydowskiego imienia], [...] jakże ów Jasiek po śmierci rozpozna, że to on właśnie, nieznanym [mu] świętym własnym imieniem, jest wzywany do powstania z martwych?

[...] Gdy dziecko było dziewczynką, jej imię podawał ojciec do publicznej wiadomości w synagodze w pierwszy szabat po narodzinach.

¹ **Bar Micwa** – uroczystość uznania chłopca kończącego 13 lat za dorosłego i zdolnego do sprawowania męskich praktyk religijnych. Chłopiec w dniu Bar Micwy jest po raz pierwszy wywoływany w synagodze do czytania Tory.

² **Szabat** - dzień świąteczny, wolny od pracy, obchodzony w sobotę jako siódmy dzień tygodnia (dzień, w którym Bóg odpoczął po stworzeniu świata).

³ **Bima** – podwyższenie w domu modlitwy czyli synagodze, na którym stał kapłan lub inny członek wspólnoty czytający Torę – czyli Pismo Św. Torę z bimy odczytywano w **języku hebrajskim**, języku starożytnego Izraela, w którym napisano większość ksiąg Starego Testamentu. Hebrajskiego uczyli się młodzi chłopcy w szkołach religijnych, w XX w. był to wyłącznie język modlitwy, nie był używany do komunikacji na co dzień.

⁴ **Tora** – tzw. Pięcioksiąg Mojżesza (na który składają się: Księga Rodzaju, Ks. Wyjścia, Ks. Kapłańska, Ks. Liczb, Ks. Powtórzonego Prawa). Tora to pierwsza z trzech części hebrajskiego Pisma Świętego czyli Tanach. Tanach dzieli się na Torę, Newiim – księgi proroków, i Ketuwim – pozostałe „Pisma”.

⁵ Obrzezanie - rytuał religijny stosowany przez Żydów od czasów starożytnych polegający na odcięciu niemowlęciu płci męskiej napletka. Obrzezania dokonywano zwykle kilka dni po urodzeniu dziecka, nadając mu wtedy hebrajskie imię.

⁶ Pachciarz to inaczej dzierżawca, ktoś, kto użytkuje prawo majątkowe lub rzecz przez określony w umowie czas za określoną kwotę – np. pachciarz krów, pachciarz karczmy, pachciarz folwarku itp.

⁷ **Kadysz/Kadisz** – jedna z najważniejszych modlitw żydowskich, odmawiana przez dorosłych mężczyzn podczas modlitwy zbiorowej. Kadisz głosi chwałę Boga, wyraża nadzieję na zbawienie i rychłe nadejście Królestwa Bożego.

Kiedy się urodziłem, dziadek (...) nalegał żebym został nazwany Szmil Mordche po jego zmarłym bracie. Były to hebrajskie imiona Szmuel Mordechaj w wersji jidysz⁸. Tata był skłonny przychylić się do tego życzenia, jednak mama ostro zaprotestowała.[...] Pierwszym kompromisem była zamiana Szmiła na polsko brzmiącego Samuela. Drugie żydowskie imię Mordche było dla niej nie do przyjęcia [...] [jeśli już] dziadek musiał postawić na swoim – to najwyżej w kwestii inicjałów. Mama w takim wypadku gotowa była zgodzić się na polskie imię Marek [...] Zostałem więc zarejestrowany jako Samuel Marek. [...] Skłamałbym, gdybym dowodził, że moja niejednoznaczna tożsamość utrudniała życie. (...) Przez długi czas miałem uczucie, że mogłem wybrać według własnego uznania, kim zostanę. Przyszła jednak taka chwila, że chciałem być nie albo Polakiem, albo Żydem, lecz i jednym, i drugim.

PYTANIA DO TEKSTU ŹRÓDŁOWEGO nr 2:

1. Scharakteryzuj w 2-3 zdaniach czego dotyczy przeczytany tekst.
2. Kiedy i w jakich okolicznościach nadawano żydowskie imię chłopcu i dziewczynce?
3. Ile lat miał chłopiec gdy osiągał wiek dorosły? Jak nazywał się rytuał przyjęcia do wspólnoty dorosłych i co było jego elementem?
4. Scharakteryzuj język hebrajski i jidysz i napisz w jakich okolicznościach ich używano.

⁸ **Jidysz/Jidisz** – język „użytkowy” (codzienny, domowy) Polkich Żydów do II wojny światowej, wywodził się głównie j. hebrajskiego i j. niemieckiego, z zapożyczeniami z innych języków wschodnioeuropejskich. Jidysz powstał w środowisku żydowskiej diaspory w Niemczech i Europie Wschodniej i różnił się nieco w zależności od regionu. Zapisywany był alfabetem hebrajskim, w mowie przypominał j. niemiecki.

5. Jakie znaczenie dla tożsamości miało posiadanie dwóch imion – „codziennego” polskobrzmiącego i „religijnego” żydowskiego?

6. Przeanalizuj podaną stronę z publikacji, jest to opracowanie wydanej w Warszawie w 1928 r. listy imion hebrajskich – zdrobnień i zniekształconych form, które żydowskie władze religijne polecają wyeliminować z języka codziennego i zakazują podawania do urzędu stanu cywilnego, wskazując ich poprawny odpowiednik.

שמות הזכרים – Imiona mężczyzn		
Imię zdrobniałe lub skażone השם המסורס פער גרייזער נאמען	Odpowiednik poprawny	השם הנכון דער ריכטיגער נאמען
(Sender) (Senderka)	Aleksander	אלכסנדר
279. Sucher	Issachar	ישכר
280. Sumer	Itamar	איתמר
281. Isumer		
282. Srul	Izrael	ישראל
283. Srulcie		
284. Srulek		
285. Srulka		
286. Szyja	Jehoszua, Jozue	יהושע
287. Szyjka		

Następnie rozpoznaj litery języka hebrajskiego:

A.	ברשת ברא אלהים
B.	בא ע אבי פסדא
C.	Στο Κατά Ιωάννην διαβάζουμε

Czy znasz pozostałe alfabety?

Tekst źródłowy 3 – Fragment artykułu A. Radeckiej „Śladami żołnierzy obwodu jędrzejowskiego Armii Krajowej 1939-1956” , „Sowiniec” 2016, nr 49, s. 101–160.

[W] Motkowicach⁹, [...] w lesie znajdowała się leśniczówka nazywana Karolówką, w której mieszkała rodzina leśniczego Przemysława Janoffa. [...] przed wojną utrzymywał [on] kontakty z Żydami z Jędrzejowa i okolic, prowadząc z nimi interesy. Żydzi cenili i poważali leśniczego, który uczciwie się z nimi rozliczał, a także darzył ich pewną sympatią, z wzajemnością z ich strony. Nic dziwnego, że Przemysław Janoff nie był obojętny na ich los.

[...] [Nie wiadomo] ile osób mogło się przewinąć przez leśniczówkę. Żydzi byli przywożeni bezpośrednio z Jędrzejowa [z getta]. Tu był początek „sztafety życia”. W gabinecie leśniczego, pod podłogą, którą przykrywał dywan, w miejscu, gdzie stało biurko, była specjalnie przygotowana skrytka. Ukrywane osoby krótko przebywały w leśniczówce – jeden, dwa, może trzy dni – po czym Przemysław Janoff wywoził je dalej w teren.

[...] Mowa o losie doktora Hirscha Beera [czytaj: Hirsza Bera], którym zaopiekowała się rodzina Janoffów¹⁰. Do czasu likwidacji „małego getta” 22-23 lutego 1943 r. dr Beer przypuszczalnie mieszkał na jego terenie¹¹, skąd wysłał tajny list do Żydowskiej Samopomocy Społecznej w Krakowie datowany na 27 września 1942 r. W trakcie deportacji został przywieziony z Jędrzejowa przez Przemysława Janoffa, lecz nie „zamieszkał”, jak inni, w skrytce pod podłogą, nie czuł się w niej dobrze, ale w skrytce zrobionej w lesie nieopodal paśnika dla zwierząt. Usytuowanie było dobrze przemyślane, tak aby paśnik uzasadniał ślady wydeptywane przez mieszkańców leśniczówki. Aprowizacją zajęła się żona leśniczego Aniela, która donosiła żywność z różnych stron, żeby nie wzbudzać podejrzeń. Nie wiadomo, jak długo dr Beer przebywał w tej kryjówce i kiedy został stamtąd zabrany. Kiedy Niemcy zaczęli coraz częściej zaglądać do leśniczówki, gdzie przyjeżdżali na wizytacje lub polowania, w obawie przed dekonspiracją, postanowiono wywieźć doktora Beera w inne miejsce. Przemysław Janoff nawiązał kontakt ze znajomą Beera z Kielc, której adres od niego otrzymał. Trzeba było zatem zorganizować przewiezienie „wyjętego spod prawa” człowieka, pokonując ok. 40 km, co było nie lada wyzwaniem.

Z perspektywy dzisiejszej wiedzy o Holokauście możemy powiedzieć, że akcja ta była bardzo ryzykowna, ale przypuszczalnie dla jej wykonawców całkiem oczywista, tak z humanitarnych, jak i patriotycznych względów. Zarządzenie gubernatora dystryktu radomskiego¹² Ernsta Kundta z 23 lutego 1942 r. mówiło wprost, że za opuszczenie getta, używanie prywatnych

⁹ Wieś w powiecie jędrzejowskim, w gminie Imielno.

¹⁰ [...] Chodzi tutaj o doktora **Hirscha Beera**, ur. 6.07.1907 r. w Głogowie, członek Judenratu w Jędrzejowie, [...] którego Przemysław Janoff dobrze znał, będąc jego pacjentem [przed wojną].

¹¹ W Jędrzejowie od wiosny 1940 r. do początków września 1942 r. istniało getto (tzw. „otwarte”). Przebywało w nim ok. 4 tyś. osób, zaś granic pilnowały niemieckie posterunki. 28 sierpnia 1942 r. do Jędrzejowa przewieziono Żydów z okolicznych miejscowości, m.in. z Małogoszcza, Sobkowa, Buska, Wiślicy, komasując na tym terenie ok. 6 tyś. osób. W getcie panował tłok, głód, złe warunki higieniczne. Na skutek likwidacji getta większość Żydów wywieziono do obozu zagłady w Treblince, niewielu pozostawionych do prac przymusowych osadzono, na krótko, w tzw. „małym getcie” [przyp. red.].

¹² Dystrykty były to jednostki administracji niemieckiej na okupowanych ziemiach polskich w tzw. Generalnym Gubernatorstwie. Jędrzejów należał do dystryktu radomskiego [przyp. red.].

4. Jaka kara groziła za pomoc udzielaną Żydom w ucieczce z getta w 1942 r. na terenie Generalnego Gubernatorstwa?

5. Jakie dwie instytucje gromadzące świadectwa o Holokauście zostały wymienione w tekście? Czy wiesz gdzie mają swoje siedziby i wiesz o nich coś więcej?

-

-

Załącznik 1 – TEKSTY ŹRÓDŁOWE

Tekst źródłowy nr 4 – Fragment artykułu M. Trznadel-Wawrzykowskiej „Cmentarz żydowski w Małogoszczu, ostatni ślad społeczności”, w: „Ich już tu nie ma... Szkice o historii społeczności żydowskiej w Małogoszczu”, red. A. i A. Żalińscy, Tarnów 2022, s. 46-55.

Gmina jest podstawową organizacją żydowską, która zapewnia społeczności możliwość zaspokajania potrzeb religijnych i wychowawczych, a tym samym stwarza warunki pomocy społecznej oraz rozstrzygania spraw spornych. Głównymi instytucjami gminy żydowskiej są synagoga oraz cmentarz. Synagoga to ośrodek życia religijnego i społecznego Żydów, miejsce modlitw, studiowania Tory¹⁴ oraz nauczania. [...]

Cmentarz żydowski z nagrobkami i inskrypcjami jest natomiast zjawiskiem kulturowym. Jest świadectwem przemijania i trwania pamięci. Ukazuje to, co ulotne i zmienne. Jest też obrazem dokonujących się przemian społecznych. [...]

Teren cmentarza żydowskiego powinien znajdować się co najmniej 5 łokci¹⁵ od najbliższych domów, być ogrodzony murem lub płotem. Na terytorium cmentarza nie powinno się spożywać posiłków, wypasać zwierząt, studiować Tory czy umieszczać symboli religijnych innych wyznań. Każdy mężczyzna, który odwiedza kirkut powinien mieć nakrycie głowy, w ten sposób wyrażając szacunek wobec zmarłych. Żydzi noszą na cmentarzu jarmułki¹⁶. [...]

Na cmentarzu chowano także uszkodzone czy sprofanowane zwoje Tory oraz inne pisma żydowskie zawierające imię Boże. [...]

Pochówek musi zostać dokonany w poświęconej ziemi. Śmierć łączy się dla Żydów z nadzieją na nowe życie. Zmarli pochowani są skierowani na wschód, tak aby patrzyli w stronę Jerozolimy, miejsca, do którego w dzień Sądu Ostatecznego będą podążać. Do czasu zmartwychwstania ich kości powinny pozostać nienaruszone. Grób żydowski nie może być otwierany i ponownie wykorzystany. Ekshumacja możliwa jest tylko w wyjątkowych sytuacjach, po uzyskaniu odpowiedniej decyzji rabinatu. Niedozwolone jest również wywożenie ziemi z terenu cmentarza, usuwanie korzeni drzew i roślin czy wjazd na teren cmentarza sprzętem ciężkim. W sytuacji, gdy gmina nie jest w stanie pozyskać nowego terenu, może użytkować starą część, nasypując nową warstwę ziemi. [...]

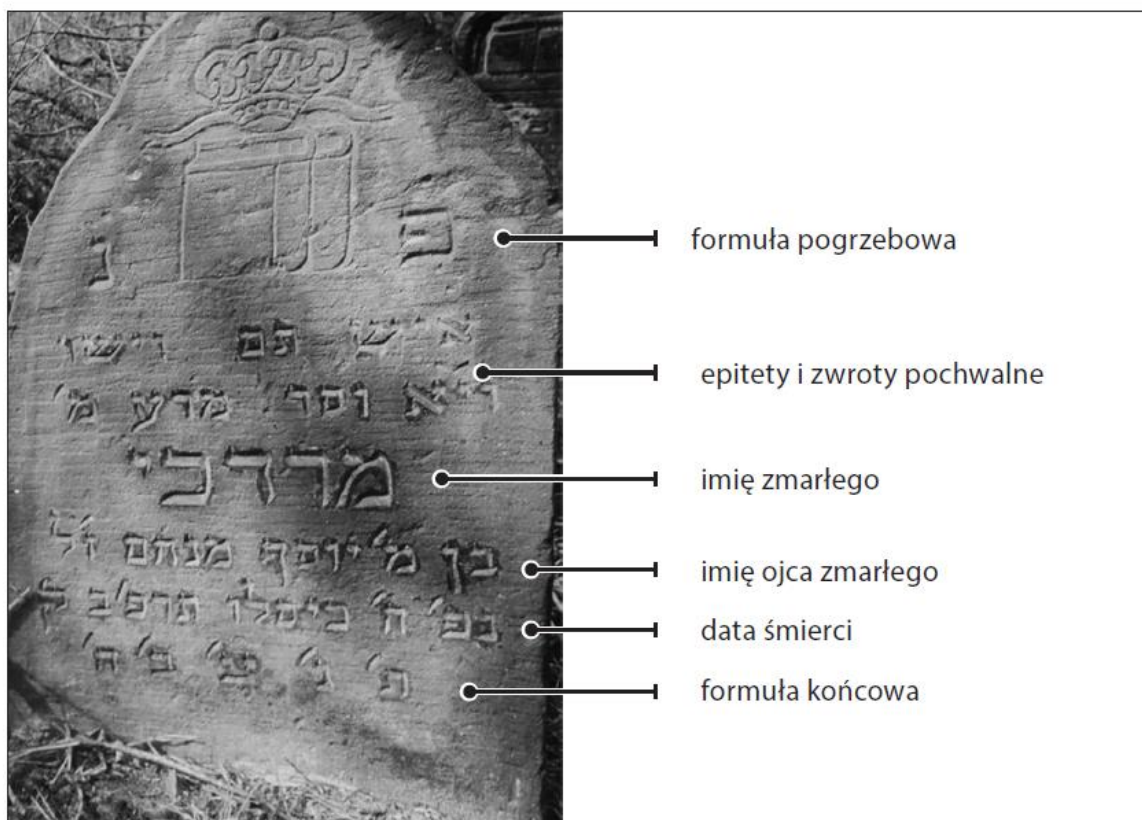
Przez pierwszy rok po śmierci na grobie nie stawia się pomnika. Po tym czasie można postawić m.in. macewę – charakterystyczny pionowy nagrobek, który ma być wyrazem hołdu dla osoby zmarłej oraz próbą ochrony jej imienia od zapomnienia. W tradycji żydowskiej czi się pamięć zmarłego w rocznicę jego śmierci. [...]

Większość zachowanych nagrobków [na cmentarzu żydowskim w Małogoszcz] należy do kobiet. Macewy posiadają epitafia wyłącznie w języku hebrajskim. [...] Układ ten przedstawia się w większości przypadków w następujący sposób (w podziale na wersety):

¹⁴ **Tora** – tzw. Pięcioksiąg Mojżesza (na który składają się: Księga Rodzaju, Ks. Wyjścia, Ks. Kapłańska, Ks. Liczb, Ks. Powtórzonego Prawa). Tora to pierwsza z trzech części hebrajskiego Pisma Świętego czyli Tanach. Tanach dzieli się na Torę, Newiim – księgi proroków, i Ketuwim – pozostałe „Pisma”.

¹⁵ **Łokieć** -jednostka miary długości, o zmiennej wartości od ok. 30 cm do ok.70 cm.

¹⁶ **Jarmułka** – okrągłe nakrycie czubka głowy.



Fotografia 1. Macewa na cmentarzu w Małogoszczu, fot. A. Penkalla, WUOZ w Kielcach, lata 80. XX w.

Początkiem każdego epitafium jest formuła pogrzebowa. Na macewach małogoskich znajdziemy skróty פ"נ – „tu został pochowany/pochowana” oraz פ"ט – „tu ukryty/ukryta”. [...] Epitety pochwalne mają na celu zobrazowanie cnót zmarłego. [...] Tytuły są podawane najczęściej pod postacią skrótów. Najpopularniejszym z nich jest מורנו („nasz nauczyciel”) odnoszący się do rabina czy uczonego, oraz חבר („towarzysz nauki”, „uczony w Torze”). W epitetach wymieniających cnoty zmarłego mężczyzny znajdziemy głównie: תם („zaczny”), ישר („prawy”) oraz zwrotny pochwalne: סר מרע („stroniący od złego”), הרבני בתורה („uczony w Torze”), ירא שמים („bogobojny”). Na nagrobkach kobiet znajdziemy głównie cnoty: חשובה („ważna”), צנועה („skromna”), ישרה („uczciwa”) i חיל („dzielna”). [...]

Na tradycyjnych nagrobkach żydowskich nie spotyka się nazwisk. Tożsamość zmarłego określana jest dzięki formie zależności: imię zmarłego, imię ojca zmarłego [np. Jakub syn Abrahama, Rachela córka Izaaka]. Dopiero w okresie zaborów nowe władze nakazały przybieranie Żydom nazwisk. [...]

Na żadnym z nagrobków nie jest podana data urodzenia. Zawsze jednak pojawia się data śmierci czy pochówku zapisana za pomocą liter hebrajskich. Literom tym odpowiadają wartości liczbowe.[...] Ostatnią częścią inskrypcji jest formuła końcowa. Przybiera ona formę zwrotu odnoszącego się do śmierci i życia wiecznego. Najpopularniejszą formułą na cmentarzu w Małogoszczu jest תנצבה – „Niech jego/jej dusza będzie związana w wieniec życia!”. Jest to nawiązanie do tekstu z 1 Księgi Samuela (1 Sm 25,29).

[wybrana] Symbolika na nagrobkach żydowskich na przykładzie macew w Małogoszczu

Świecznik – głównie na grobach kobiet, symbolizują szabatowe światło, które jest zapalane i błogosławione przez kobiety. Jest to ich główny przywilej i obowiązek w dniu szabatu¹⁷. Siedmioramienny świecznik – **menora** – pojawia się na nagrobkach mężczyzn jako symbol narodowy.

Złamana świeca – wskazuje na nagłe, niespodziewane przerwanie życia, najczęściej w młodym wieku.

Drzewo – symbolizuje drzewo życia. Złamane oznacza nagłą śmierć, jeśli wyrastają z niego liście – śmierć w młodym wieku.

Księgi – symbolizują uczoność i pobożność, oznaczają męża uczonego w Piśmie, nauczyciela.

Dzban i misa – i oznacza, że zmarły należał do pokolenia Lewitów, którego członkowie pełnili w starożytnym Izraelu funkcje pomocnicze w Świątyni, a do ich obowiązków należało obmywanie rąk kapłanom przed błogosławieństwem oraz czytanie Tory w synagodze.

Ptaki – ptaki rozumiane są jako alegoria dusz osób sprawiedliwych i pobożnych, najczęściej pojawiają się na nagrobkach kobiet.

Skarbonka – jest symbolem hojnego darczyńcy, filantropa.

Korona – symbolizuje, że zmarły był osobą uczoną i szczególnie pobożną. Może ona oznaczać także głowę rodziny, przywódcę gminy lub innej grupy.

PYTANIA DO TEKSTU ŹRÓDŁOWEGO nr 3:

1. Scharakteryzuj w 2-3 zdaniach czego dotyczy przeczytany tekst.
2. Żydzi otrzymali nakaz przyjmowania nazwisk na przełomie XVIII/XIX w. Było to w okresie zaborów. Jak identyfikowano poszczególne osoby we wspólnocie żydowskiej zanim zaczęto używać nazwisk?
3. Jak na żydowskich nagrobkach identyfikowano zmarłego? Jakie dane/informacje o nim podawano?

¹⁷ **Szabat** - dzień świąteczny, wolny od pracy, obchodzony w sobotę jako siódmy dzień tygodnia (dzień, w którym Bóg odpoczął po stworzeniu świata).

4. Wskaż co najmniej trzy różnice między cmentarzem chrześcijańskim a żydowskim.

-
-
-

5. Na podstawie przeczytanych informacji scharakteryzuj dwie poniżej przedstawione macewy. Wskaż do kogo należą (kobieta/mężczyzna) i wyjaśnij symbolikę.

A.



B.



B. Dopasuj „rozsypane” wersety we właściwe linijki tekstu na macewie.



1.	Kobieta ważna,
2.	Niech jej dusza będzie włączona w wieniec życia wiecznego!
3.	Tu pochowana.
4.	córka pana Eliji, błogosławionej pamięci! Zmarła 6 kislew 648 roku.
5.	stara. Pani Brajndl,

ODPOWIEDZI DO PYTAŃ DO TEKSTU ŹRÓDŁOWEGO nr 1:

1. Scharakteryzuj w 2-3 zdaniach czego dotyczy przeczytany tekst.

Uczniowie ogólnie określają temat tekstu – np. Tekst jest osobistą refleksją na temat ochrony żydowskiego dziedzictwa i porządkowania żydowskich cmentarzy. Autor podaje szereg argumentów dlaczego społeczność lokalna powinna dbać o opuszczone żydowskie cmentarze w Polsce.

2. Podaj daty skrajne II wojny światowej (wiedza szkolna), wskaż w którym roku przeprowadzono akcję „Reinhardt” (czyli zagładę Polskich Żydów), podaj jaki procent żydowskiej społeczności w Polsce został zamordowany przez nazistów.

Daty II wojny światowej: 1939-1945

Akcja Reinhardt – 1942 r.

90-95% według autora tekstu.

Nauczyciel może w tym miejscu uzupełnić, że dane co do ilości zamordowanych są szacunkowe wobec braku list pomordowanych i masowości zjawiska. Można przybliżyć uczniom przebieg akcji „Reinhardt” i autora „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej” – Reinharda Heinricha, szefa Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy (RSHA).

3. Wymień najwięcej jak potrafisz (lecz co najmniej pięć) motywów, dla których autor tekstu zachęca do porządkowania żydowskich cmentarzy i pamięci o Polskich Żydach: (odpowiedzi na to pytanie należy dodatkowo wynotować kredą/pisakiem na tablicy)

Powinny pojawić się odpowiedzi typu:

- bo to byli nasi sąsiedzi/ znajomi naszych dziadków,
- mieszkali tutaj/tu się urodzili/ tu był ich dom,
- byli Polakami/obywatelami Polski,
- kultura żydowska jest związana z polską kulturą,
- jest to działanie patriotyczne,
- to nasz obowiązek/obowiązek sumienia,
- tego wymaga od nas religia chrześcijańska,
- bo to ostatnie ślady obecności Żydów na tym terenie/ świadkowie pamięci,
- bo należy pielęgnować historię/pamiętać o przeszłości,
- bo judaizm to korzenie chrześcijaństwa,
- to moralny obowiązek/imperatyw wewnętrzny,
- bo sami byśmy chcieli by ktoś dbał o polskie opuszczone cmentarze poza granicami kraju,
- bo odkrywanie historii jest ciekawe/interesujące,
- warto zachować pamięć dla potomków, którzy żyją gdzieś na świecie,
- należy dbać o godny wygląd cmentarzy w ogólności niezależnie od wyznania,
- takie działanie uczy tolerancji i otwartości,
- bo cel jest dobry/ szlachetny/ wartościowy.

Konspekt lekcji historii: „To byli nasi sąsiedzi.”

Mogą pojawić się też inne, podobne odpowiedzi. Pytanie ma charakter otwarty. Tekst źródłowy należy traktować w tym przypadku jako inspirację. Pytanie powinno być przedmiotem dyskusji na forum całej klasy.

4. Jakie znasz zabytki kultury żydowskiej lub miejsca pamięci społeczności żydowskiej znajdujące się w Twojej miejscowości/regionie?

Pytanie otwarte, do którego należy przygotować się indywidualnie. Należy dążyć do tego, by uczniowie sami wskazali jak najwięcej obiektów. Dobrze, jeśli nauczyciel uzupełni listę oraz scharakteryzuje krótko wskazane obiekty.

**5. Co można zrobić aby zachować te zabytki/pamięć o Żydach z Twojej okolicy? Zaproponuj konkretne działania.
(odpowiedzi na to pytanie należy wynotować na tablicy)**

Pytanie otwarte, które powinno wywołać „burzę mózgów”. Mogą się tu pojawić standardowe propozycje jak np. postawienie tablicy pamiątkowej, uroczyste upamiętnienie z paleniem zniczy, wydarzenie artystyczno-kulturalne o tematyce żydowskiej, krótki film, publikacja, konkurs itp. ale też pomysły na nowatorskie działania. Może propozycje zgłoszone w tym punkcie będą przyczynkiem do podjęcia rzeczywistych działań upamiętniających w regionie?

ODPOWIEDZI DO PYTAŃ DO TEKSTU ŹRÓDŁOWEGO nr 2:

1. Scharakteryzuj w 2-3 zdaniach czego dotyczy przeczytany tekst.

Uczniowie ogólnie określają temat tekstu – np. Tekst jest fragmentem książki o imionach żydowskich. Wskazuje na zwyczaj nadawania podwójnych imion: żydowskich i polskich, oraz tradycje związane z nadawaniem i używaniem imienia żydowskiego.

2. Kiedy i w jakich okolicznościach nadawano żydowskie imię chłopcu i dziewczynce?

Chłopiec otrzymywał imię przy obrzezaniu, którego dokonywano w ciągu kilku dni po urodzeniu (Jasiek – bohater opowieści otrzymał żydowskie imię w 8 dniu życia). Imię dziewczynki ogłaszał ojciec w synagodze w pierwszy szabat (sobotę) wypadającą po narodzinach.

3. Ile lat miał chłopiec gdy osiągał wiek dorosły? Jak nazywał się rytuał przyjęcia do wspólnoty dorosłych i co było jego elementem?

13 lat, chodzi o rytuał Bar Micwy, którego elementem było wezwanie w synagodze – po raz pierwszy i przy użyciu żydowskiego imienia – do czytania Tory.

4. Scharakteryzuj język hebrajski i jidysz i napisz w jakich okolicznościach ich używano.

Odpowiedzi znajdują się w przypisach. **Język hebrajski** – język starożytnego Izraela, w którym napisano większość ksiąg Starego Testamentu. Hebrajskiego uczyli się młodzi chłopcy

Konspekt lekcji historii: „To byli nasi sąsiedzi.”

w szkołach religijnych, w XX w. był to wyłącznie język modlitwy, nie był używany do komunikacji na co dzień.

Jidysz – język „użytkowy” (codzienny, domowy) Polских Żydów do II wojny światowej, wywodził się głównie j. hebrajskiego i j. niemieckiego, z zapożyczeniami z innych języków wschodnioeuropejskich. Jidysz powstał w środowisku żydowskiej diaspory w Niemczech i Europie Wschodniej i różnił się nieco w zależności od regionu. Zapisywany był alfabetem hebrajskim, w mowie przypominał j. niemiecki.

5. Jakie znaczenie dla tożsamości miało posiadanie dwóch imion – „codziennego” polskobrzmiącego i „religijnego” żydowskiego?

Pytanie otwarte. Odpowiedź powinna zawierać stwierdzenie, że dwa imiona z różnych kręgów kulturowych wzmacniały poczucie podwójnej tożsamości: polskiej i żydowskiej (polsko-żydowskiej). Z jednej strony dawały możliwość wyboru przynależności do jednej z kultur, ale też zakorzeniały w obu kulturach jednocześnie.

6. Przeanalizuj podaną stronę z publikacji, jest to opracowanie wydanej w Warszawie w 1928 r. listy imion hebrajskich – zdrobnień i zniekształconych form, które żydowskie władze religijne polecają wyeliminować z języka codziennego i zakazują podawania do urzędu stanu cywilnego, wskazując ich poprawny odpowiednik.

שמות הזכרים – Imiona mężczyzn		
Imię zdrobniałe lub skażone השם המסורס פערגרייזער נאמען	Odpowiednik poprawny	השם הנכון דער ריכטיגער נאמען
(Sender) (Senderka)	Aleksander	אלכסנדר
279. Sucher		
280. Sumer	Itamar	איתמר
281. Isumer		
282. Srul	Izrael	ישראל
283. Srulcie		
284. Srulek		
285. Srulka		
286. Szyja	Jehoszua, Jozue	יהושע
287. Szyjka		

Następnie rozpoznaj litery języka hebrajskiego:

A.	ברשת ברא אלהים
B.	بأعجابي فسبضك
C.	Στο Κατά Ιωάννην διαβάζουμε

Czy znasz pozostałe alfabety?

Wers A – alfabet hebrajski

Wers B – alfabet arabski

Wers C – alfabet grecki

ODPOWIEDZI DO PYTAŃ DO TEKSTU ŹRÓDŁOWEGO nr 3:

1. Scharakteryzuj w 2-3 zdaniach czego dotyczy przeczytany tekst.

Uczniowie ogólnie określają temat tekstu – np. Tekst jest fragmentem artykułu o żołnierzach Armii Krajowej w obwodzie jędrzejowskim. Podany wycinek to opis losów żydowskiego doktora medycyny Hirscha Beera z Jędrzejowa i pomocy udzielonej mu przez rodzinę Janoffów. Życiorys Beera przedstawiony został na tle ogólnych wydarzeń wojennych i zagłady Żydów.

2. Przedstaw w kilku punktach wojenne losy doktora Hirscha Beera:

Przykładowo:

1. Pobyt w getcie w Jędrzejowie.
2. Ucieczka z getta.
3. Ukrywanie się przy leśniczówce „Korolówka” zamieszkałej przez Przemysława Janoffa z rodziną.
4. Przewiezienie dr. Beera ukrytego na wozie do Kielc przez Anielę Janoff.
5. Ukrycie się dr. Beera w mieszkaniu znajomej w Kielcach.

3. Podaj daty skrajne II wojny światowej (wiedza szkolna), podaj etapy (z datami) funkcjonowania i likwidacji getta w Jędrzejowie:

1939-1945

Odpowiedź w przypisach: od wiosny 1940 r. do początków września 1942 r. działało getto „otwarte”. Po wywiezieniu większości Żydów z jędrzejowskiego getta do Treblinki, Niemcy zorganizowali tzw. „małe” getto. Działo ono od połowy września 1942 r. do 22-23 lutego 1943 r., kiedy to pozostałe osoby zostały wywiezione do okolicznych zakładów pracy przymusowej (np. w Hasag w Skarżysku Kamiennej) bądź zabite.

4. Jaka kara groziła za pomoc udzielaną Żydom w ucieczce z getta w 1942 r. na terenie Generalnego Gubernatorstwa?

Kara śmierci.

5. Jakie dwie instytucje gromadzące świadectwa o Holokauście zostały wymienione w tekście? Czy wiesz gdzie mają swoje siedziby i wiesz o nich coś więcej?

- Żydowski Instytut Historyczny (z siedzibą w Warszawie), nosi imię Emanuela Ringelbluma – historyka i twórcy archiwum getta warszawskiego. ŻIH zajmuje się badaniami nad historią i kulturą polskich Żydów, ma status państwowej instytucji kultury.

- Instytut Yad Vashem (w Jerozolimie). Instytut Pamięci Męczenników i Bohaterów Holocaustu Gromadzi świadectwa o Holokauście ludności żydowskiej, imiona i relacje o pomordowanych. Został powołany w 1953 r. na mocy ustawy. Przyznaje odznaczenie Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata dla osób ratujących Żydów w czasie II wojny światowej, zaś najwięcej odznaczonych jest wśród Polaków.

ODPOWIEDZI DO PYTAŃ DO TEKSTU ŹRÓDŁOWEGO nr 4:

1. Scharakteryzuj w 2-3 zdaniach czego dotyczy przeczytany tekst.

Uczniowie ogólnie określają temat tekstu – np. Tekst jest fragmentem artykułu opisującego cmentarz żydowski w Małogoszczu. Autorka przybliży żydowskie zwyczaje pogrzebowe i symbolikę na macewach.

2. Żydzi otrzymali nakaz przyjmowania nazwisk na przełomie XVIII/XIX w. Było to w okresie zaborów. Jak identyfikowano poszczególne osoby we wspólnocie żydowskiej zanim zaczęto używać nazwisk?

Podając imię własne oraz imię ojca np. Jehoszua syn Izraela lub Gitla córka Izaaka.

3. Jak na żydowskich nagrobkach identyfikowano zmarłego? Jakie dane/informacje o nim podawano?

Na nagrobkach podawano imię zmarłego, imię ojca, datę śmierci. Ponadto określano osobę zmarłą epitetami wskazującymi na jej stan i status społeczny.

4. Wskaż co najmniej trzy różnice między cmentarzem chrześcijańskim a żydowskim.

Powinny pojawić się takie odpowiedzi jak:

- teren raz przeznaczony na cmentarz nie może być użytkowany w inny sposób,
- grób „przynależy” do zmarłej osoby, nie wolno w tym samym miejscu chować nikogo innego,
- nie wolno wywozić ziemi z cmentarza, naruszać gruntu (np. wrywać korzeni), wjeżdżać na teren ciężkim sprzętem,
- zamiast poziomego nagrobka stawia się pionową macewę,
- na cmentarzu nie wolno jeść, studiować Tory, wypasać zwierząt,
- Żyd musi na cmentarzu nakryć głowę (nosić jarmużkę).

5. Na podstawie przeczytanych informacji scharakteryzuj dwie poniżej przedstawione macewy. Wskaż do kogo należą (kobieta/mężczyzna) i wyjaśnij symbolikę.

Macewa A – symbolika: ptaki, świecznik, złamane świece – oznaczają kobietę pobożną, która zmarła w młodym wieku.

Macewa B – symbolika: księgi, korona – oznaczają mężczyznę, uczonego w Piśmie lub nauczyciela, poważanego we wspólnocie jako wzór mądrości, pobożności, dobrego życia.



Tu pochowana

Kobieta ważna,

stara. Pani Brajndl,

córka pana Eliji,

błogosławionej pamięci! Zmarła
6 kislew 648 roku

Niech jej dusza będzie włączona w wieniec
życia wiecznego!